

**İSTANBUL'UN TARİHİ HAMAMLARINDA ÇALIŞAN ROMAN
 NATIRLAR: MESLEKLERİNE YÖNELİK KAYGILAR VE SORUNLAR**

*ROMA NATIRS WORKING IN ISTANBUL'S HISTORICAL BATHS: CONCERNS
 AND PROBLEMS ABOUT THEIR PROFESSIONS*

Fatma ŞENCAN*

Geliş Tarihi (Received): 16 Mayıs 2025

Kabul Tarihi(Accepted): 19 Haziran 2025

ÖZ: Geçiş ritüellerini hamam çevresinde sürdürmeleri ve toplumlarına özgü meslekler arasında hamam hizmetlerinin bulunması, hamamları Romanlar için önemli kılmaktadır. Kuşaklar arası aktarım yoluyla sürdürülen natırlık mesleği, son zamanlarda yaşanan sorunlardan dolayı yok olma tehdidiyle karşı karşıyadır. Romanların icra ettiği meslekler arasında az bilinen natırlığın Roman kadınlar için önemini ve yaşadıkları sorunları belirlemeyi amaçlayan bu çalışma, mesleğin desteklenmesinin Romanların istihdamını artırmaya katkı sağlayacağını öngörmektedir. Araştırma, İstanbul'un tarihi hamamlarında çalışan natırlarla yürütülmüştür. Roman alt kültürü ve onların ekonomik etkinliklerini anlama ve yorumsamayı kolaylaştıran etnografik yöntem tercih edilmiştir. Bu amaçla İstanbul'daki hamamlarda çalışan 13 Roman kadınla yarı yapılandırılmış derinlemesine mülakat yapılmıştır. Bulgularına göre, tarihi hamamların bugün müze, kafe, market gibi mekanlara dönüştürülmesi natırların istihdam alanlarını daraltmıştır. Bugün sağlık ve kültür turizmi açısından önemini koruyan hamamlarda çalışan natırlar, zorlaşan koşulları ve yaşadıkları sağlık sorunları nedeniyle çocuklarını bu ata mesleğine yönlendirme konusunda endişe duymaktadırlar.

Anahtar Kelimeler: Natırlar, Roman kadınlar, Türk hamamı.

ABSTRACT: They continue their rites of passage around the bathhouse and that bath services are among the professions specific to their society makes bathhouses important for the Romani people. The profession of natirship, which has been passed down through generations, is facing the threat of extinction due to the problems experienced recently. This study aims to determine the importance of natirship, a lesser-known profession among the professions practiced by Roma women, and the problems they experience, and predicts that supporting this profession will contribute to increasing the employment of Romanies. The

* Dr., İstanbul Medipol Üniversitesi, fatmasencan614@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1203-9511

OPEN ACCESS

© Copyright 2025 ŞENCAN

research was conducted with natırs working in the historical baths of Istanbul. The ethnographic method was preferred, which facilitates understanding and interpretation of the Romani subculture and their economic activities. For this purpose, semi-structured in-depth interviews were conducted with 13 Romani women working in bathhouses in Istanbul. According to the findings, the conversion of historical baths into places such as museums, cafes, markets has narrowed down the employment areas of Romani natırs. Today, the natırs working in the baths, which maintain their importance in terms of health and cultural tourism, are concerned about directing their children to this ancestral profession due to the difficult conditions and health problems they experience.

Key Words: Natırs, Roma women, Turkish bath.

GİRİŞ

Sosyal, sanatsal, mimari ve ekonomik yönden birçok özelliğe ve işleve sahip olan hamamlar, Türk halk kültüründe yakın dönemlere kadar yoğun rağbet görmüş, döneminin sınırlarını aşarak bu günlere kadar gelmiş tarihi yapılardır. Bu araştırmada hamamlar, tarihteki ve günümüzdeki yapı ve işlevleri göz önünde bulundurularak, istihdam başta olmak üzere birçok alanda dezavantajlı bir grup olan Roman kadınların iş ortamları olmaları bakımından ele alınmıştır.

Bu araştırma ile Roman kadınlar özelinde ele alınan hamam etrafındaki mesleklerle ilgili literatür incelendiğinde, hamamları iktisadi kurum olma bakımından araştıran çalışmaların oldukça yetersiz olduğu görülmektedir. Mevcut araştırmalar sanat, mimari ve kültür alanlarına yoğunlaşmıştır (Albayrak, 2021: 60).

Genel bağlamda yıkanılan mekânlar için kullanılan “hamam” adı aslen Arapça kökenli olup “ısıtmak, sıcak olmak” anlamındaki “hamem”den gelmektedir. Hamam “ısıtılan” “yıkanma yeri”ne verilen ad olmuştur (Eyice, 1997: 420). Mekânsal içerik ve işleyiş bakımından farklılık göstermekle birlikte Türkçede de hamam kelimesi benzer anlamda hem kamusal alan hem de özel yıkanma yerleri için kullanılagelmiştir. Hamamlar temel amacının dışında beden-ruh sağlığının bütünlüğüne yapılan atıflar sebebiyle ruhen de arınan yerler olarak görülmektedir. Tarihsel süreçte hamamların bütün bu işlevleriyle uyumlu farklı meslek grupları ortaya çıkmış böylece kadın ve erkekler için yeni istihdam alanları da oluşmuştur. Bu yönüyle hamamlar, hamam kültürü etrafında toplumların sosyal dokularındaki geleneksel izleri günümüze kadar taşıyan çok amaçlı, özgün ritüelleri olan, kendine özgü meslek gruplarıyla varlığını sürdüren işletmelerdir. Tarihi süreçte hamamlara duyulan gereksinim analiz edildiğinde insanın temizlik-sağlık ilişkisini sürdürme ihtiyacının bir sonucu olduğu bilinmektedir. Bununla birlikte, tarihte ve günümüzde hamamların bir işlevi de geçiş ritüellerinin merkezinde yer almasıdır. Düğün/gelin hamamı, sünnet hamamı, kırk uçurma hamamı ve şimdilerde doğum günleri ve bazı

kutlamaların hamamda yapılması, hamamların geçiş ritüelleri etrafındaki geleneklerin hafıza taşıyıcısı olmasını sağlamaktadır. Düzenlenen geleneksel hamam etkinlikleri eğlenme ve sosyalleşme bağlamında buralara düzenli gelenlere yüz yüze etkileşim imkânı sağladığı gibi müşteri potansiyelinin sürdürülebilirliğinde de etkili olmuştur (Ertuğrul, 2009: 243). Aynı şekilde hamam geleneklerinin yaşatılması ve yeni sosyal olguların üretilerek yaygınlaşmasında hamamlar önemli roller üstlenmişlerdir.

Hamamların bu sosyokültürel işlevlerinin yanı sıra tarihsel bazı meslekleri günümüze taşıması sosyoekonomik önemlerini koruduklarının önemli göstergelerindendir. Bu bağlamda tellak, natır, keseci gibi gelenekselleşen mesleklerin günümüze taşındığı gözlenmektedir.

Geçiş ritüellerinde kadınların merkezî icracı veya düzenleyici olmasından dolayı hamamlardaki etkinlik ve ritüeller daha çok kadınlara atfedilir, fakat erkekler de hamamlarda birçok etkinlik ve geceler düzenlemiş, hamamı sosyal etkileşim mekânı olarak kullanmışlardır (Sami, 2017: 1541).

Geleneksel toplumun ve yapıların diğer öğeleri gibi modern dönemlere geçişle birlikte tarihteki önemini tamamen korumasa da hamamların işlevleri nispeten dönüşerek varlığını hemen her ilimizde devam ettirmektedir. Hamamlarda yıkama, keseleme ve masaj görevi yapan meslek gruplarına verilen isimler de dönüşüm göstermiştir. Bugün tellak ve natır isimleriyle birlikte masajcı, keseci, terapist adları da kullanılmaktadır.

1. ROMANLARIN İSTİHDAM SORUNU VE ROMAN KADINLARIN MESLEKLERİ

Tarih boyunca işletme olma hüviyetini koruyan hamamların toplumsal hayattaki işlevlerinden biri de ekonomiktir. Hamamlarda sunulan hizmetler karşılığında alınan ücretler ve kazançlar önemli bir ekonomik sacayağını oluştururken, kullanılan sabun, peştamal, ahşap takunya, su taşı gibi malzemelerin üretildiği bölge veya şehirler yöresel ürünleriyle popülerlik kazanmışlardır. Ekonomik işlevlerin belki de en önemlisi hamamlarda çalışan ve mesleki bir grup teşkil eden çeşitli kademelerdeki bireylerin ailelerine gelir sağlaması olmuştur.

İşsizlik problemi bir kısmı göçmen olarak yaşamını sürdüren veya göçmen geçmişe sahip olan Romanlar için her zaman önemli bir sorun olagelmıştır. Romanlar formel eğitim süreçlerine düşük düzeyde katılım sağlamaları, akademik nitelik gerektiren mesleklerde istihdamlarını zorlaştırmaktadır (Özmen, 2015: 122; Dirimeşe, 2022: 4). Genelde günü birlik işlerde çalışan ve aile bütçesine katkı sağlamaya çalışan Roman kadınları çiçekçilik, bohçacılık, falcılık, temizlik işleri gibi toplum tarafından fazla tercih edilmeyen işlerle hayatlarını idame ettirmişlerdir.

Osmanlı döneminde Fatih Sultan Mehmet devrinden itibaren askeri teşkilatta geri hizmetlerde (Dingeç, 2004: 26-27), bulunan Romanlardan bahsedilmektedir. Bunun dışında bilhassa İstanbul Romanları, tarımdan, kireç imalatına, süpürgecilikten sepetçiliğe birçok mesleği ve zanaati icra ettikleri görülmektedir. On dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde “İstanbul ve Üsküdar’da çingenelerin yaklaşık 30 ayrı meslek ve işte faal oldukları görülmektedir. Meslek mensuplarının sayısı bakımından ilk yedide, sırasıyla, çalgıcı, demirci, çivici, süpürgeci, sepetçi, çubukçu ve rençper/çiftçi bulunmaktadır.” (Cihan, 2012: 274). Bu mesleklerin çoğunda erkekler çalışmaktadır.

Romanların genellikle dış toplumdan ayrılmış bir yaşam sürmeleri ve grup içi evlilik yapmaları birçok mesleklerini geleneksel ve nesilden nesile öğrenilen zanaatlar çevresinde sürdürmelerine neden olmaktadır. Geçmişte de Romanlar çoğunlukla formel eğitime devamları zayıf olan bir gruptur. Bu durum mesleki eğitimi aileden almalarına yol açıyor, Romanların farklı mesleklere yönelmelerini ve ailelerinin sosyo-ekonomik düzeyini aşmalarını zorlaştırıyordu (Cihan, 2012: 278). Günümüzde Romanların meslekleri adeta etnik ve kültürel meslekler olarak neredeyse tüm Roman gruplar için genelleştirilmektedir. Sanayileşmeyle birlikte tüm dünyada geleneksel mesleklerini kaybetmeye başlayan Romanlar bugün de birçok ülkede en yoksul kesimi oluşturmaktadır (Mezarcıoğlu, 2010: 148).

Romanların tarihsel ve geleneksel mesleklerine bakıldığında, bir kısmı Hindistan’daki ana mesleklerini sürdürmüş, bazı meslekleri de göç sürecinde İran, Ermenistan gibi bölgelerden edinmişlerdir. Buna göre geleneksel bazı Roman meslekleri, demircilik, nalbantlık, bakırcılık, kalaycılık, sepetçilik, elekçilik, seislik, şifacılık, falcılık, kâhinlik, ayı oynatıcılığı, akrobatlık, müzisyenlik, çengilik, bohçacılık, gemi yapımıcılığıdır (Altınöz, 2013: 268; Özkan, 2000: 83).

Osmanlı’da bilhassa orduyla sefere giden Roman askerlere ve Romanların icra etmesine izin verilen meslekler için vergi muafiyeti uygulanmaktaydı (Şanlıer, 2013: 34). Bu durumun Romanların belirli mesleklerini sürdürmelerinde önemli bir etken olduğu düşünülebilir. Tarihte ve günümüzde Romanların belirli mesleklere yönlendirilmesinin arka planında toplumsal dışlanmanın da önemli bir etken olduğu ifade edilmektedir (Genç vd, 2020: 429).

Romanlarla özdeşleşmiş geleneksel mesleklerin birçoğu günümüzde yok olmaya yüz tuttuğu için ortaya çıkan işsizlik Roman toplumunun en önemli problemi olup aynı zamanda barınma, eğitim, sağlık, çocuklarını bağımlılıklar ve illegal meşguliyetlerden koruyamama gibi yaşadıkları diğer sorunlara da zemin hazırlamıştır. Romanların gerek göçebelik, sosyal hareketlilik ve esnek olup sürekliliği olmayan işlerde çalışmaya yönelmeleri ve gerekse dışlanma ve alt kültür

mensubu olarak görülmeleri nedeniyle çoğunlukla sağlık ve sosyal güvenliği olmayan enformel işlere yönelmektedirler (Çelik ve Tar, 2016: 64-65)

Bu bağlamda natırlık, gerek geleneksel hamamların Roman mahallelerine yakın olması veya bizzat mahallede olması, gerekse de aile mesleği olarak öğrenmiş oldukları ve beceri sahibi oldukları bir meslek olması bakımlarından istihdam konusunda dikkatleri celbetmesi gereken ve sürdürülmesi gereken bir meslektir.

Romanlarda istihdam sorununa alternatif gibi duran natırlık hem geleneksel mesleklerini yeni kuşaklara aktarma bakımından hem de düzenli bir iş olanağı olması bakımından Roman kadınlar arasında tercihe şayan olmuştur. Aile mesleği olması sayesinde bu mesleği tercih edenler daha kolay iş bulabilmektedirler. Zira hamamda güven kazanan, mesleğini özenle icra eden bir Roman kadın emekli olduğunda kızlarının aynı hamamda işe başlama olasılığı yüksektir. Günümüzde sosyal güvencesi de olan natırlık hem sosyal güvencesi olan bir iş hem de kendinden olmayanlarla etkileşim halinde olabileceği bir fırsattır. Geleneksel Roman meslekleri arasında yer alan tellaklık, kesecilik ve natırlık gibi meslekler usta-çırak ilişkisiyle edinilebilen meslek gruplarındandır. Bu mesleklerin örgün eğitim gerektirmemesi Romanlar arasında yaygın olmasının başlıca nedeni sayılmaktadır.

2. TARİHSEL SÜREÇTE KADINLARA MAHSUS BİR MESLEK OLARAK NATIRLIK VE ROMAN KADINLAR

Osmanlı çalışma hayatında sermayesiyle yatırım yapan kadınların yanı sıra kadınların icra etmesi zorunlu olan mesleklerde istihdam edilen kadınlar da bulunmaktaydı. Kadınlara mahsus olan bu mesleklerin bir kısmı okuma yazmaya ihtiyaç duyulmayan meslekler, bir kısmı ise erkeklere uygun olmayan mesleklerdir. Bu mesleklerin başlıcaları, ebelik, süt annelik, sıbyan mekteplerinde kız çocuklarına öğretmenlik, hamamcılık, natırlık ve tellaklık meslekleridir (Erünsal, 2021: 253).

Osmanlı dönemindeki Romanların meslekleriyle ilgili yapılan araştırmalar incelendiğinde Roman erkeklerin meslekleri ile ilgili verilere ulaşılmakta (bkz. Cihan, 2012) kadınların mesleklerinden çoğunlukla bahsedilmemektedir. Genel ifadelerle müzisyenlik ve çengilik mesleğini icra ettiklerinden bahsedilmektedir. Günümüzde Roman kadınların, çiçekçilik, mevsimsel tarım işçiliği, bohçacılık, hurdacılık, kalaycılık, sepetçilik, natırlık gibi meslekleri sürdürdükleri görülmektedir.

Tarihsel süreçte hamam hizmetlerinin yaygın Roman mesleklerinden olup olmadığıyla ilgili bir veri bulunmamakla birlikte, günümüzde İstanbul dışında diğer illerde de natırlık yapan Romanların bulunduğu bilinmektedir (İzmir örneği için; bkz. Koptekin, 2017). İstanbul Romanlarının başlıca meslekleri ayı oynatıcılığı, cambazlık, soytarılık, sepetçilik, elekçilik, kalburculuk, demircilik, çiçekçilik,

Ramazan davulculuğu, hamam analığı (hamamlarda dışarıdan istenene şeyleri alıp getiren kişi), yıkamacılık, bohçacılık, falcılık, dilencilik, kalaycılık, bakırcılıktır. Bu mesleklerden bohçacılık, falcılık, çiçekçilik, çengilik, şifacılık, hamam analığı ve hamam ustalığı Roman kadınları tarafından yapılan mesleklerdir (Dingeç, 2004: 167).

Romanların meslekleri 1522-23 yıllarında düzenlenen vergi defterlerinde ise önemli ölçüde sazende yani müzisyen olarak kaydedilmiştir. Daha çok zurna ve vurmali çalgı kullanılırken keman ve tef kullananlar da vardır. Bununla birlikte bu dönemde evlerde veya hanlarda cümbüş yaparak insanları eğlendiren Roman kadınlara çengi, erkeklere de koçak denilmiştir. Kadınlardan oluşan kol adıyla bilinen çengi kumpanyalarının başında kolbaşı bulunur. Kolbaşı, kadın meclislerindeki özel eğlencelerde, düğünlerde ve kahvehanelerdeki oyun gösterilerinde kiralama konusunda aracılık görevi yapmaktadır (Marushiakova ve Popov, 2006: 70).

Osmanlı Romanları arasında hânendeler ve sâzendeler de bulunmaktadır. Hânende; şarkıcı, şarkı söyleyenler için kullanılan bir ifade olup Osmanlı Romanları arasında sayıca az oldukları görülmektedir. Sâzende ise saz çalan, mutrıp yerine kullanılmaktadır. Müzik yapmak için davet edildikleri konaklarda yaylı, nefesli veya vurmali çalgı (ud, kemani kanun, klarnet) çalan bu müzisyenler yanında bazen rakkaslar da yer almaktadır. Sazendelik ve çengilikleriyle bilinen İstanbul Balat Romanları özellikle köçekleriyle ünlenmişlerdir (Altınöz, 2005: 255- 256).

Tarihsel süreç incelendiğinde natırlık, Roman kadınların geleneksel meslekleri arasında çok sık rastlanmayan bir meslektir. Natır kadınlar hamamında veya hamamların kadınlar bölümünde yıkayıcı olan kadın anlamındadır. Başlıca görevleri yıkama, keseleme ve köpüklü/sabunlu masaj yapmaktır. Bugün bunlara yağlı masaj ve ağda işlemleri yapmak da eklenmiştir. Tarihte natır isminin farklı anlamlarda kullanıldığı görülmektedir. Kimi zaman tellak ile aynı manada erkek yıkayıcılar için de kullanılmıştır. Hamam hizmetkarlarının başı anlamında erkekler için “natur” ismi kullanılmıştır (Kütükoğlu, 1983: 356). Hamamda yıkayıcılık yapan kadınlara “natur”un yanı sıra “dellake” de denilmiştir (Erünsal, 2021: 250).

3. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖZGÜNLÜĞÜ

Dezavantajlı bir grup olan Romanların sorunlarıyla ilgili araştırmalar incelendiğinde yoksulluk ve istihdam yetersizliğinin öne çıktığı gözlenmektedir. Romanların istihdam oranlarının düşük olmasının nedenlerinin başında ise Romanların geleneksel mesleklerini icra etme alanlarının daralması ve bazı mesleklerin ortadan kalkması gelmektedir. Genelde Romanların özelde Roman kadınların geleneksel mesleklerinden biri de hamam hizmetleriyle ilgili

mesleklerdir. Oysa literatürde Romanların bu meslekleriyle ilgili bir saha çalışmasına rastlanmamaktadır. Böylelikle bu araştırmanın özgün yönü, natırlık mesleğini icra eden Roman kadınların mesleği öğrenme, yetenek ve eğitimlerini, natırlığı aile mesleği haline getiren süreçlerini, tarihsel süreçteki dönüşümlerini, yaşadıkları zorlukların ve sağlık problemlerinin sahada incelenmesi ve yorumlamasıdır.

4. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE PROBLEMLERİ

Çalışma nitel bir araştırma olarak yürütülmüş, sahadaki veriler mülakat tekniği ile elde edilmiştir. Dokümantasyon tekniğiyle tarihsel süreçte natırlık mesleği ve Romanların meslekleriyle ilgili araştırmalar tetkik edilmiş, günümüzdeki duruma dair araştırmalar incelenmiş böylece araştırmanın problemlerinin belirlenmesine zemin sağlanmıştır. Araştırmanın katılımcıları İstanbul'daki geleneksel hamamlarda natırlık mesleğini icra eden Roman kadınlardan oluşmaktadır. Bu bağlamda kartopu tekniğiyle 13 katılımcıya ulaşılmıştır. Veri toplama aracı olarak araştırmacı tarafından yarı yapılandırılmış görüşme formu hazırlanmıştır. Katılımcılarla ortalama birer saat görüşme yapılmıştır. Görüşmelerde katılımcıların onamı alınarak ses kaydı yapılmış, deşifre edilen kayıtlar üzerinden analizler gerçekleştirilmiştir. Katılımcılardan 5 kişi ile görev yaptıkları hamamda görüşme yapılmış, çalışma ortamları, yapmakta oldukları işler ve mesleklerine dair memnuniyetleri gözlemlenmiştir.

Katılımcılardan 3 kişi natırlık mesleğinden emekli olmuştur. Bu katılımcılarla görüşmek mesleğin yakın geçmişten günümüze kadar değişim ve dönüşümünü analiz etmeyi kolaylaştırmıştır. Ayrıca bu durum Roman toplumunun geleneksel niteliği olarak birçok mesleğin kuşaktan kuşağa aktarımını takip etmeyi sağlamıştır. Uzun yıllar hamamda çalışmanın sağlık üzerine etkilerinin belirlenmesi de bu katılımcılarla yapılan görüşmelerde mümkün olmuştur.

Ses kayıtları tümüyle deşifre edildikten sonra, araştırmanın amaçları ve problemleri çerçevesinde temalar belirlenmiştir. Her bir temayla ilgili veriler ilgili başlık altında betimsel analiz tekniği ile yorumlanmıştır.

Araştırmanın Temel Problemi; Roman natırların günümüzde meslekle ilgili nitelikleri, iş koşulları ve sorunları nelerdir?

Alt problemler ise şunlardır; Romanlar natırlık mesleğini kaç nesilden itibaren icra etmektedirler? Bu mesleği nereden öğrenmişlerdir? İş bulmakta zorlanıyorlar mı? Bu mesleği çocuklarına aktarma arzuları var mıdır? Aldıkları ücretler maaş olarak mı verilmekte yahut müşterilerden mi temin etmektedirler? Natırlık mesleğine özel sağlık sorunları yaşadılar mı? Sosyal güvenlikleri sağlanmakta

mıdır? Geleneksel hamamların dönüşümü mesleklerini etkilemekte midir? Yaşadıkları sorunların çözümü ve mesleğin yaşatılmasına dair önerileri nelerdir?

Araştırma için İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Komisyonun 24.4.2024 tarih ve 2024/4 nolu kararıyla etik kurul izni alınmıştır.

5. BULGULAR

Bu bölümde Roman natırlarla gerçekleştirilen mülakatların analizi yapılmıştır. Katılımcıların kadınlarla ve natırlık mesleğiyle sınırlı olması ve diğer demografik niteliklerin araştırmanın sonuçlarına ayırt edici bir etkisinin bulunmaması nedeniyle demografik bilgileri içeren bir tabloya ihtiyaç duyulmamıştır.

5.1. Romanlarda Geleneksel Natırlığın Önemi ve Natırlığa Yönelme Sebepleri

Roman kadınların hamamlarda çalışmaya ne zaman başladığına dair kesin tarihsel bilgiler bulunmamakla birlikte katılımcılar sözlü kültürlerinden hareketle natırlığa başlama sürecinin Osmanlıya kadar dayandığına inanmaktadırlar. 38 yaşındaki Natırl mesleğin geriye dönük sürecine vurgu yaparken “*Osmanlı zamanından beri. Bir Osmanlı geleneği olduğu için biz Romanlar natırlığı Osmanlı'nın geleneklerini elimizden geldiğince sürdürmeye çalışıyoruz. Bunun altını da çizmek isterim.*” şeklinde sürece atıfta bulunmuştur.

İstanbul'un farklı bölgelerinde bulunan tarihi hamamların mesleğe özendirdiğini düşünen 49 yaşındaki Natırl4, kendi gözlem ve deneyiminden hareketle bu etkiyi şöyle ifade etmektedir: “*Biz Balatta oturuyoruz. Bizim mahallemizde zaten herkes biliyor. Yani bilmeyen yok bizim kültürde bunu. Oradaki hangi kadına bakarsan bak hepsi hamamda çalışıyor. Bizim mahallede zaten herkes hamamcı, herkes natır yani.*”

Uzun yıllar natır olarak çalıştığını söyleyen 38 yaşındaki Natırl1 “*aile mesleği, aile geleneği*” olarak tanımladığı natırlığı “*Kadıköy Aziziye Hamamı'nda, Bostancı Sauna'da çalıştım. Orada çok kısa çalıştım. Bir de Valide Atik Hamamı'nda çalıştım.*” gibi tarihi hamamlarında çalışarak başlamıştır. Sözlerinin devamında bu mesleğin Roman alt kültürü ve kadınları arasındaki önemini şu sözlerle vurgulamaktadır:

“*Çok büyüktür natırlığın yeri. Bir defa ekmek kapımız. Kadınlarımızın ekmek kapısı. Evlerimize en büyük geçim kaynağımız natırlık. Bir de kadınların çalışabileceği en güvenilir yer gibi geliyor bize. Çünkü kadınlara hizmet veriyoruz. Çalıştığımız yerde erkek olmaması bizim için çok büyük güven kadınlar hamamı.*”

60 yaşındaki Natır6 da evliliğinde yaşadığı maddi zorluklar sebebiyle emekli olan natır kayınvalidesinin yerine aynı hamamda mesleğe başladığını ancak öncesinde çocukken işi öğrendiğini ifade etmiştir: “*Tabi. 7 yaşındaydım. Ağzımda emzikle gidiyordum annemlen. Hafta sonları hamamda iş yapıyordum. Cam siliyordum, yer siliyordum. Öyle öyle öğrendik.*”

Natırlık mesleğinin inceliklerini “çalışarak” öğrendiğini ifade eden 38 yaşındaki Natır1 sonraki süreci şöyle izah etmektedir:

“Sadece masaj kursu ve eğitimi vardır. Kese ve köpüğün hiçbir şekilde kursu eğitimi yoktur. Hamamda çalışa çalışa, yapa yapa büyüklerinin ustalarının ailenin öğrettiğini öğrenirsin. Tabii ki sen katarsın içine. Katan katar. Katamayan sıradan bir eleman olur patronun gözünde, müşterinin gözünde. Kendinden katan işini iyi severek yapan... Belki beş yıldızlı otellerde daha büyük yerlerde, hep hamamlarda çalışmazsınız, kendinizi yükseltirsiniz”

Natırlığa nasıl başladıklarına değinirken katılımcılar çocukluktan beri hamamlarda gözlem ve deneyime dayalı geçen sürece atıfta bulunmuştur. Anne veya akrabalarıyla hamama giden Romanlar oralarda mesleğe aşina olmaktadır. Örgün eğitime devam etmede istekli olmayan Roman kadınlar için usta-çırak ilişkisiyle edinilen natırlık mesleği ileride çalışma hayatına yönelme de önemli bir tercih sebebidir. İlk okul mezunu olan ve 15 yıldır bu mesleğe devam eden 49 yaşındaki Natır4, “*Dedem, annanem etkili oldu, annem, teyzem hepsi, bir miras gibi.*” üç kuşaktır ailede devam ede gelmiştir. İş yaşamına da yine aynı hamamda “*Onun çalıştığı yerde*” başlamıştır. Natırlığı seçme sebebini de “*Seviyoruz yani onun da etkisi var. Temizliği seviyoruz.*” şeklindedir.

38 yaşındaki Natır1’e göre ise Roman kadınlarını bu mesleğe yönelten başlıca nedenler şunlardır: “*Çalıştığımız ortamda erkeğin olmaması, temiz bir meslek, suyun sabunun içinde...*” Sayılan etkenlerin Roman toplumunun normlarıyla uyumlu olması yine kadınların natırlığa yönelme ve bu mesleği devam ettirmesinde önemli bir etkidir.

Natırlığın Roman kadınlar arasında sevildiğini söyleyen Natır5 son beş yıldır yaptığı natırlık mesleğine olan sevgisini şu sözlerle ifade etmiştir: “*Mesleğime aşığım. Güler yüzle karşılarım İnsanları seviyorum Şen şakrak oynarım. Müşterime göbek atarım... Güler yüzle de bay bay derim*” Mesleğine âşık olduğunu söyleyen diğer Natır6 ilkokulu terk ettikten sonra erken dönem bir evlilik yapmıştır. Aileye maddi destek olmak için farklı işlerde çalışmış sonrasında bir arkadaşının tavsiyesiyle bu mesleğe başlamıştır.

4 yıldır mesleğini büyük bir aşkla yapmakta olan Natır6 diğer arkadaşlarına da mesleğin inceliklerini öğrettiğini söylemektedir: “*zevkle takip etmeye, İlerletmeye çalıştım işimi. Hiçbir müşteriden şimdiye kadar şikâyet*” almadığını gururla ifade etmektedir. Müşteri memnuniyeti sağlamak için iletişim kurabilecek kadar yabancı

dil öğrendiğini söyleyen N6 “Çat pat tabii ki işte terlik ister veya bir şey sorar. Sorduğu zaman ona cevap verebiliyorum. Yani derdini anlayacak kadar” öğrendiğini ve bunu da mesleğinin gereği olduğu düşünmektedir.

Natırlığa karşı kendilerinde doğal bir eğilim olduğunu düşünen Natır10 yaklaşık yirmi yıldır devam ettiği mesleği hakkında “Rabbimin bana vermiş olduğu yetenek diyelim, kabiliyet diyelim.” şeklinde doğal bir yetenek olduğuna inanmaktadır. Natır1 de benzer bir anlayışla konu hakkındaki düşüncelerini şu ifadelerle paylaşmaktadır:

“hamama doğuyorsun hamama gidiyorsun. En az haftada bir kez, ayda bir kez. Büyükleğin vasıtasıyla anneannenin, babaannenin, annenin vasıtasıyla hamama gidiyorsun. O işi görüyorsun. Görerek kapıyorsun. Yaparak kapıyorsun. Acemiliğin gidiyor. Ve o işi yapmak istiyorsun. Başka seçeneğimiz de olmadığı için. Biraz da genlerden gelen bir yeteneğimiz var yani. Başka sektörlerde çalışan, bohçacılık yapan hanımlarımız da var ama çoğumuzda bu yetenek var yani. Bir de şöyle bir şey çekirdekten yetiştiğimiz için yapa yapa, yapa yapa o elimiz uzmanlaşıyor. Ehlileşiyor.”

43 yaşındaki Natır12, meslekte başarılı olmanın mizaç yapısıyla da ilgili olduğunu düşünmektedir:

“kriterleri siz geliştiriyorsunuz. Biraz kişiliğiniz, müşteriye karşılamanız, müşteriyle ilgilenmeniz, müşteriyle diyalogunuz biraz kişinin kendi karakterine bağlı. Soğuk bir insansan, çekingen bir insansan fazla diyalog kuramazsın. İşini yaparsın, kaldırırsın. Ama sıcak kanlısındır, müşteriyle çok ilgilisindir, işini çok seviyorsundur. Mesela müşteriye tersleyen natırlar var. Gönlü olmayan. Çok mutlu etmek için elinden geleni yapan arkadaşlarımız da var biraz tabii kendinden katıyorsun yani. Bir defa müşteriye yatırdığın zaman onun cildine göre nasıl, baskılı mı yavaş mı... ‘hard’... biz ona ‘hard’ deriz. ‘Hard’ ve ‘slow’ deriz. ‘Soft’ deriz. Onu anlaman gerek bir defa. Yatırdığında...”

5.2. Natırlık Mesleğinin Değişimi

Hamamlar bulundukları bölgelerde sadece kişilerin temizlenme gereksinimlerini karşılamamış aynı zamanda farklı meslek gruplarının ortaya çıkmasına (tellak keseci, natır vb.) ve mesleğin gereksinimlerine dönük alt grupların gelişmesine de zemin hazırlamıştır. Döneminin popüler mekânları olan hamamlar, toplumsal değişimlere bağlı olarak süreçte olumlu/olumsuz gelişmeler karşı karşıya kalmıştır. Hamamlar eski önemini kaybedince hamamlarda çalışanlar bundan etkilenmiş, müşterisi azalan hamamlar zarar etmeye başlayınca ya başka popüler konseptlere dönüşmüş ya da kendi kaderlerine terk edilerek yok olma riskiyle karşı karşıya bırakılmışlardır. Bu gelişmeler kuşaklar boyu sürdürülen natırlık mesleğinin geleceği hakkında Romanlarda endişelere sebep olmaktadır. İlkokulu bitirdikten

sonra 30 yıl natır olarak çalışan Natır (6,60), daha önce çalıştığı hamamın “*şimdi yıkıldı bina[hamam]*” tanıklık edenler arasındadır.

Modern yaşam tarzının yaygınlaşması inşa edilen yeni yaşam konutlarında konforlu banyolar, otel ve tatil beldeleri gibi konaklama alanlarında her türlü ihtiyaca dönük hizmetlerin veriliyor olması hamamların eski önemini kaybetme sebepleri arasındadır. Unutulmaya yüz tutmasa da Roman natırlar gençleri mesleğe yönlendirme de zorlandıklarını düşünmektedir.

Mesleğini küçük yaşlardan itibaren büyüklerinin yanında gözlem ve deneyim yoluyla öğrenen natırlar müşterilerine daha iyi koşullarda hizmet verebilmek amacıyla kurslara giderek sonradan sertifika aldıklarını, bununda kendilerine mesleki anlamda olumlu katkısı olduğunu belirtmişlerdir. 49 yaşındaki Natır4, “*sertifika almak için*” Halk eğitimin kurslarına katılmış, “*benim zaten elim çok alışık, pratik*” diyerek belge almakta zorlanmadığını ifade etmektedir.

Natır6 ise sertifika almadan usta çırak ilişkisiyle bu hizmeti yakınlarından öğrendiğini ifade etmiştir: “*Ben kendi eğitimimi annemden aldım. Rahmetli teyzemler gösterdi. Çünkü ailede var. Mesela ben sana baktım sen ne yapıyorsan ona dikkat ettim uzaktan. Alışana kadar yaptım. Mesela teyzem bana evde şu kolunu şöyle yapacaksın işte boynunu böyle yapacaksın bana gösterdi, öğretti.*” Emekli veya emekliliği yakın natırlar belgeye gerek olmadığını düşünürken, genç natırlar mesleki kariyerleri için yeni eğitim ve belgeleri gerekli görmektedirler.

Hamamların sauna ve spa gibi hizmetler veren diğer mekânlarla rekabet etmede başarılı olduğunu düşünen Natır6: “*Ben size bir şey söyleyeyim mi spa merkezlerinden de en hijyen olan yer hamam. Bak şimdi mesela haftada üç gün dört gün temizlerdik, çamaşır suyu, kezzaplar onlar bunlar atardık ki o şey gitsin.*” Konuşmasının devamında müşterilerinin gözlemlerinden hareketle

“Otel hamamlarına bir kere gidiyorlar. Bir defa otel hamamlarında işinin ehli çalışmayan yabancı uyruklu elemanlar çalıştığı için bir defa memnun kalmıyorlar. Bir defa gidiyorsa atıyorum. Eşiyle tatile gitmiştir. Hadi bir spaya gireyim, hamama gireyim demiştir. Onu kullanmak istemiştir, faydalanmak istemiştir, paketin içindedir. Memnun kalmadan çıkar tatil dönüşü bize gelir. Dönüp dolaşıp muhakkak Türk hamamına gelinir.”

şeklinde hamamların önemine vurgu yapmaktadır.

Katılımcılar hamama gelen müşterilere isteğe bağlı olarak kese ve köpük yapmanın esas görevleri olduğunu ancak yağlı masajın da son zamanlarda çokça revaçta olduğunu belirtmişlerdir. Hamamda genellikle “*Kese, köpük, hamam, masaj vb.*” yaptıklarını söyleyen Natır4, son zamanlardaki talepler üzerine “*Yağlı masaj*” yaptıklarını söylemektedir. Kese için özel malzemeler kullandıklarını ifade etmiştir.

“Keseler Bursa’da geliyor. Özel keseler, güzel keseler. Bazıları çok sert keseleri tercih ediyor” Natır6 ise : *“Sivas kesesi derler siyah. Kıl keçisi. Bu çok özel bir kese. Nasıl diyim size çul.”* Ayrıca hamamlarda hijyen ve sağlık koşullarının istenen nitelikte olması için kişiye özel tek kullanımlık *“paketten açıp”* verdiklerini diğer müşterilere *“aynı keseyi, aynı köpük torbası, sabunu, terlik, peştamal vb.”* kullanmadıklarını belirtmektedir.

Hamamlarda kullanılan malzemelerin zamanla değiştiği ifade eden Natır12, önceleri daha çok beyaz kalıp sabunlar kullanılırken şimdilerde *“...artık şimdi renkli sabunlar var. Onları da çok seviyoruz ama çoğu gencimiz duş jeli”* kullanıldığını söylemektedir. Ayrıca eski hamam taslarının kullanılmadığını ve bunun yanında *“Takunyalar da kalmadı. Onlar da mazide”* kaldığını onun yerine terlik kullanımının yaygınlaştığını düşünmektedir. Özellikle turistik hamamlarda peştamal, havlu yerine isteğe bağlı olarak *“kişiye özel tek kullanımlık”* havluların tercih edildiğini belirtmektedir.

Örgün eğitime ilkokuldan sonra ara veren Natır8 sauna ve wellness gibi hizmetlerin Türk ve geleneksel Osmanlı hamamlarında zamanla oluşan hizmet *“kültürünü”* yansıtmadığını düşünmektedir. Söylemlerinin devamında ise farkları şöyle belirtmiştir:

“Gerçek hamam kültürü Osmanlı hamamları, mahalle hamamları dediğimiz hamamlarda. Spa ortamının konsepti çok farklı. Kişiye özel dinlenme alanı olarak geçiyor. Çünkü içerisinde masajı oluyor buharı oluyor havuzu oluyor. Ama gerçek hamam kültürü bu tarz Osmanlı tarihini yansıtan hamam... turistik ve Osmanlı hamamı. Türk hamamlarında. Spa Tamam içerideki işlem aynı. Kese köpük aynı. Hamam kısmı aynı. Ama spa dediğimizde spanın içine başka şeyler de dahil oluyor”

Hamamlardaki dönüşümler, zamanla gelenekselleşen meslek grupları arasında gelen müşterilere kese, köpük, masaj gibi mesleki bilgi ve deneyim gerektiren ancak uzmanlık olmadan da yapılabilen tellaklık, natırlık, kesecilik gibi mesleklerin yeni şekillerde öne çıkmasına ortam hazırlamıştır. Kadın müşterilere isteğe bağlı olarak kese, köpük ve masaj gibi hizmetlerin verildiğini ve natırlığın müşteri memnuniyeti odaklı bir meslek olduğuna değinen Natır1 işin inceliklerini şöyle izah etmektedir:

“Müşteri velinimettir, müşteri nasıl istiyorsa biz uyarırız. Müşterinin cildi hassastır, derisi incedir. Sert kese ister, uyarırız. Bak canım, senin cildin çok hassas. Cildin yara olabilir. İstiyorsan yapacağım ama ben bunu sana söylemek durumundayım. Cildin hassas, yara olursun deriz. Yok devam et derse bizi ilgilendirmez, biz yaparız.”

Hamamların inşa edildiği döneme göre farklılıklar gösterdiği değinen Natır12, eski hamamlar ile sonradan inşa edilen hamamlar arasındaki farklılıkları da şöyle belirtmektedir:

“Kimi hamamda havuz vardır ki tarihi hamamların hiçbirisinde havuz yoktur. Osmanlı zamanında havuz olamaz. Yeni açılan hamamlarda saunalarda havuz oluyor. Ama onlar tarihi değil, daha sonradan yapılan hamamlar. Onlarda havuz olur ve havuzu olan hamamlara daha fazla rağbet olur her zaman ve havuzu olan hamamlara daha fazla rağbet olur her zaman.”

Hamamların yapılma amacının hizmet bakımından ayrıldığını söyleyen Natır1 konu hakkında gözlem ve düşüncelerini şu sözlerle açıklıyor:

“Şimdi tanınmış tarihi hamamlar var. Bir de mahalle arası hamamlar var. Mahalledeki hamamlar da tarihi. Turistik hamamlar da tarihi. Ama turistik hamamlar turiste hizmet verdikleri için kendilerini ayırıyorlar. Fiyat bakımından ayırıyorlar. Hizmet bakımından kurumsal çalışıyorlar. Şirket adı altında açılıp kurumsal çalıştıkları için sistematik çalışıyorlar. Pahalıya çalışıyorlar. Çok müşteriye pahalı fiyatla paket satıyorlar ama tarihi olan mahalle hamamları, mahalle aralarında kalan hamamlarımız çok cüzi fiyatlara...Çünkü mahallede yaşayan mahalle kültüründe mahallede olan bir kadın kalkıp turistik hamama gidip 4.000 lira veremez, 3.000 veremez. Geliyor tarihi hamamında mahalle hamamında 500 TL veriyor. Keselerini köpüğünü alıyor, sohbetini dedikodusunu alıyor.”

Hamamda hizmet verirken herkese aynı mesafede olunması gerektiğini onların inanç ve fikirlerine saygılı davranılması gerektiğinden bahseden 65 yaşındaki Natır2:

“çok Hristiyan müşterim var. Hamamı çok seven, yıllardır. Bu ülkede yaşayıp Müslüman olmamış ama hamamı çok seven kese köpüğü iyi bilen müşterilerim var. Özbekler de hamama çok düşkün. İranlılar keseyi çok seviyor. İranlılar sert kese seviyor. İranlılar kesenin gerçekten bizler gibi çok iyisini biliyor. İran halkı. Kendilerine has bir keseleri var, İran kesesi deniyor, Fas kesesi deniyor. Faslılar da çok... Ortadoğu çok seviyor hamamı. Hamam kültürünü.”

diğer kültürlerin hamam ile ilgili yaklaşımlarını anlatmaktadır.

Hamamlarda natırların önceki dönemlere göre çalışma koşullarının da iyileştiğinden bahseden Natır7 olumlu gelişmeleri şöyle izah etmektedir: *“Çok eskiden haklarını fazla arayamıyordun natırlıkta. Şimdi her şey daha güzel oldu. Şimdi haklarını daha kolay arayabiliyorsunuz, bir sorun çıktı mı”*

Çalışma koşullarının iyileşmesinin natırlar arasında memnuniyetle karşılandığı diğer natırların söylemlerinde de yer almaktadır. Natır9 da hizmet kalitesi hakkında hamamlardaki durumu olumlu yönde değerlendirmektedir:

“Ben gelebildiğimiz noktadan çok memnunum. Bir natır olarak çok memnunum. Verdiğimiz hizmetin daha bir tık üstü daha olamaz bence. Çünkü

eskiden masaj yoktu yağlı masaj yoktu body masaj yoktu. Aromaterapi yoktu klasik İsveç teknikleri yoktu. Kese köpük standarttı. Daha iyi hizmet veriyoruz. Müşterilerimizi daha dinlenmiş olarak uğurluyoruz. Gelinebilecek en üst seviyede zirvede diyebilirim.”

Emekli olan 62 yaşındaki Natır13 mesleğe başladığı ilk yıllarda hamam sahibinden bir maaş almadıklarını sadece müşterinin verdiği bahşiş ile geçindiklerini son zamanlarda ise maaş sistemine geçildiğini şöyle ifade etmiştir: *“önceleri hamamcı maaş vermiyordu. Bu şartla başlıyorduk mesleğe. Ama bahşişler maaştan daha iyi oluyordu bazen. Müşteri çoktu ve yaptırdıkları ek hizmetlere göre bazı müşteriler çok bahşiş veriyordu.”* Hamamların tarihsel geçmişinde de ücret konusunda bu yöntemin uygulandığı, hamam çalışanı tellak ve natırların ücretle değil müşteri bahşişleri ile çalıştıkları kaydedilmiştir (Ergin, 2011: 148).

5.3. Natırların Söylemleriyle Geleneksel Hamam Ritüelleri ve İnanışları

Hamamların geleneksel ritüelleri arasında hamam eğlenceleri ayrı bir öneme sahiptir. Genellikle eğlence amaçlı yapılan başlıca hamam ritüellerini 49 yaşındaki Natır4 şöyle sıralamıştır: *“Gelin hamamları, kutlama, kız isteme, doğum günü kutlama vesaire...Sünnet hamamı.”* Hamamlardaki ritüellerin Romanlarda farklılık gösterdiğini söyleyen 38 yaşındaki Natır1, bu farklılıkları örneklendirmiştir:

“Bol eğlenceli. Osmanlı usulüne uygun. Osmanlı tarihine uygun. Gümüş nalınlarımız gümüş taslarımız. Onlarla biz tam tekmil bir gelin hamamı yaparız. Damat hamamlarımız da var. Romanların damat hamamları olur. Evlendikleri sabahın ertesi günü. Damat arkadaşlarıyla hamama gider. Yıkanır eğlenir çıkar. Tabii bunları diğer insanlar bilmiyor.”

Katılımcı bu ritüelleri Osmanlı geleneğinden olduğunu da belirtmiştir.

Hamamlarda yaygın olarak yapılan bir diğer ritüel kırklama'dır. 60 yaşındaki Natır 6 bebeklerin doğumundan kırk gün sonra yakınlarıyla birlikte hamama gelen anneler *“çocuk kırklama için suya mesela altın atarlardı içine yüzük. Bebeği kırklarlardı Duaları bizim büyüğümüz vardı rahmetli o okurdu.”* şeklinde bahsetmektedir.

Hamamlarda kimilerine göre batıl inanç gibi görülse de var olan geleneksel inanışlar da mevcuttur. *“Mesela hamamda şöyle bir şey vardır. Elden ele sabun vermeyiz. Bu bizim geleneğimizdir inancımızdır. Elden ele sabun vermeyiz. Sabunu taşa koyarız. İyi değil derler. Elden ele nasıl bıçak verilmezse kavga çıkar derler. Elden ele sabun verilmez.”* şeklinde natırlar arasında bilinen bazı inanışlardan bazılarını Natır1 bu şekilde sıralamıştır.

65 yaşındaki Natır2 de hamamlarda görülen yaygın bir inanıştan bahsetmektedir:

“Mesela hamamların sahipleri var deriz biz. Tarihi hamamların muhakkak sahibi... Manevi sahibi. Kubbeli hamamların Osmanlı'dan kalma. Yeni yapılar değil. Türbesi vardır ama her kubbeli hamamın muhakkak bir sahibi vardır. Gözükürler herkese gözükmezler... herkese değişik gözükürler, herkese değişik davranırlar. Kimisini istemezler. Sen hamamı ne kadar temiz tutarsan ne kadar manevi açıdan iyiyse, sana o şekilde iyi davranırlar.”

Natır2 bu söylemini desteklemek amacıyla kendi deneyimini şöyle paylaşmaktadır:

“Bir kere yaşadım. Arkadaşım söyledi işte senin arkandan geziyor diyordu. İnanmıyordum. Onu gördüm. Gülümseyerek bana bakıyordu. Kurnanın başındaydı. Diyorum ya, görüyorsun onu ama onun dışında hamamı da görüyorsun. Nasıl bir bardağın dışını görüyorsun ama bu bardağı da görüyorsun. O şekil yani. Kaşına gözüne saçına kadar görebildim. Onu gördüm. Gülümseyerek bana bakıyordu. Bir kurnada ayakta durmuştu. Hiçbir yere mahrem gözüküyor. Siyah saçlı ince uzun boylu bir hanım Anlıyorsun çünkü saydam. Böyle canlı kanlı değil saydam.”

5.4. Mesleğin Zorlukları

Natırlık mesleğinin icra edildiği hamamların nemli ortamları ve çalışma koşulları katılımcıların ifadelerinde sıklıkla sorun olarak dile getirilmiştir. Hamamların sürekli ıslak ve nemli olması uzun süre çalışanlarda kronik sağlık sorunlarına sebep olmaktadır. Natırlığın sebep olduğu mesleki hastalıkları kendi deneyimi üzerinden değinen 60 yaşındaki Natır6 yaşadıklarını şöyle anlatmaktadır:

“Valla bu aslında yorucu bir meslek. Ömürden ömür gidiyor. Her şeyim var. 3 tane stentim var, ayağımda stent var, kalp yetmezliği... Sıcak ve soğuk. İçerde cehennemi yaşıyorsun, dışarda cenneti... Eeee yazın iyi ama kışın titriyorsun dışarı çıkınca. Yani meslek güzel, para kazanması güzel. ...zor sağlık bakımından zor. Benim annem de o sebepten öldü”

38 yaşındaki Natır1 sağlık üzerine kalıcı etkileri olduğunu ancak sınırlı sayıda meslek gruplarında çalışabildikleri için olası riskleri göze aldıklarını belirtmektedir. Yaşadığı sorunları da şöyle anlatmaktadır:

“Enfeksiyon riskimiz oluyor. Cilt problemlerimiz oluyor. Mesela benim cilt problemim oluştu. Yani benim yüzüm hassas bir cilt. Buharda haşlanıyor ve leke oluyor suratın. Bazı dezavantajları var ama ne olursa olsun, hamamda suyun sabunun içinde alışmışız çalışmaya. O suyun içine girince nasıl balık canlanır, biz de öyle suyun içine girince canlanıyoruz.”

Hamamlarda müşteriler veya diğer çalışanlarca Roman olmalarından dolayı dışlanıp dışlanmadıklarına dair gözlem ve deneyimleri Natır1 şöyle paylaşmaktadır:

“Etrafımızdakiler de hep Roman olduğu için onu çözemiyorsun. O şekil davrananlar, bazı kendini bilmezler çıkıyor. İş arkadaşımın bir müşterimiz tartışırken bize Romanlığımızı hatırlattı. Terbiyesiz, pis şekilde. Ben de

müdahale etmek durumunda kaldım. Kendisini sert bir dille uyardım. Ve de haklı olduğumuz için patronumuz bizden yanaydı. Ama bazı misafirlerimiz müşterilerimiz var ki bizi daha çok seviyor. Canlılığınız, sıcakkanlılığınız, yakınlığınız, riyasızlığınız olduğunuz gibi görünmeniz diyor çok hoşumuza gidiyor diyorlar. Bizle yemek yiyorlar bizle dans ediyorlar. Roman havası oynuyorlar. Bizle sohbet muhabbet edip dertlerini anlatanlar var. Biraz o gelen misafirle terapistin kişiliğine bağlı. Şimdi bizler tamam Romanız ama yani Romanlar her yerde işte çingar çıkaran kavga çıkaran insanlar değil. Bizim Romanlığımız onların gözünde bir zaman sonra gözüküyor.”

Roman natırlar genel olarak mesleklerinin ekonomik getirisinden memnundur. Sosyal güvencesinin olması ve maaşlarının beklentilerini karşılaması onları memnun etmektedir. Maaşın yanı sıra bahşişlerin de bir gelir kaynağını oluşturmaktadır. Konuyla ilgili memnuniyetini 49 yaşındaki Natır4 şu sözlerle ifade etmektedir: “*Bu işi yapmazdık zaten yövmiyelerle de çok çalıştık. Şu anda öyle bir şey yok*”. 60 yaşındaki Natır6 da mesleğinin ekonomik getirisini “*Çok güzel para kazandık yani şimdi memurun aylık alacağını biz üç türlüünü alıyorduk çünkü bahşiş de veriyorlardı*” memnuniyetle belirtmektedir. Ancak mesleğin geleceğine dönük endişelerinin nedenlerini 62 yaşındaki Natır13 şöyle dile getirmiştir:

“Belki küresel ısınmanın verdiği susuzluk. Bence en büyük tehlike. Ve ondan çok rahatsızız. Tarihi hamamların kütüphane kafe olmasından biz çok şikayetçiyiz çünkü. O hamamlar bize atalarımızın mirası. Osmanlı'nın mirası. Biz onları daha çok korumamız gerekiyor. Ve böyle bir iş alanı iş imkânı varken... zaten her yer kafe. Zaten her yer restoran. Gerek yok. Biz atalarımızın Osmanlı'nın mirasına sahip çıkmamız gerekiyor. Bu mesleği ilerletmemiz gerekiyor.”

5.5. Mesleğin Yeni Nesillere Aktarımı

Roman alt kültüründe kadının çalışmasına genellikle olumlu yaklaşılmaz. Kadının Roman ailesindeki rolü evlenmeden önce kız evlat evlendikten sonra eş ve annelikle özdeşleştirilmiştir. Şehirlerde yaşayan Romanlar daha çok ekonomik sebeplerle geleneksel mesleklerin haricinde belirli meslek gruplarında çalışmaya başlamıştır. Natırlığı benimsemelerinin nedenlerinden biri de kadınlara ait bir meslek olması ve kadınlarla çalışmalarıdır. Çiçekçilik nasıl ki Roman kadınların en güvenli ve uygun mesleği olarak algılanıyorsa natırlığa dair de böyle bir algı vardır. Son zamanlarda bu sosyal normlarda kırılmalar yaşandığını Natır1 ifade etmiştir: “*Eskiden öyleydi. Şimdi gençlerimiz sağ olsun bu tabuyu biraz yavaş yavaş yıkmaya çalışıyorlar gençlerimiz. Tahsil görenlerimiz. Bu tabuyu yıkacaklar inşallah. Sadece hamamla kısıtlı kalmayacaklar.*”

Natırlık mesleğinin gelecek kuşaklara aktarımı hakkında natırlar farklı düşünmektedir. Çocuklarının okuması, güncel meslekleri yapmasını isteyen natırlar

Roman Dili ve Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Dergisi
 Haziran 2025 Cilt 6 Sayı 1 (103-124)
 DOI: 10.59250/raedergisi.1701064

hamamların geleceğine yönelik duydukları endişeler sebebiyle de bu geleneksel mesleğin çocukları tarafından devam ettirilmesinde aynı fikirde değillerdir. Oğlunun klasik tellallık değil de daha güncel taleplere dönük bir mesleğe yönelmesini isteyen Natır1

“Oğlumun masaj terapisti, kese köpük değil ama masaj terapisti olmasını isterim. Evet ben dışarıda çalıştığım alan dışında terapistlik yapmıyorum ama gerçekten kârlı iş. Rağbet gören bir iş. Bir defa insana hizmet veriyoruz. Mesleğini de kendimden terapist deyip geçerse bazı meslektaşlarımız terapist deyip geçiyor. O iş öyle değil. Ve ben oğlumun bir masaj terapisti olmasını gerçekten isterim.”

şeklinde düşüncelerini paylaşmaktadır.

Natır6 mesleğini çok sevmesine rağmen natırlığın yarınlarına yönelik endişelerden dolayı kızını farklı kuaförlük mesleğine yönlendireceğini belirtmiştir: *“şimdi ben kızımı güzellik uzmanlığı diye istiyorum. Natırlık değil de. Güzellik uzmanlığı bana daha böyle naif geliyor”*

5.6. Roman Natırların Beklentileri ve Mesleğin Geleceğine Yönelik Önerileri

Yüzyıllar boyu konargöçer yaşayan Romanlar yerleşik hayata geçtikleri bölgelerde geleneksel mesleğini sürdürmede zorlanmışlardır. Sadece kendi topluluklarına özgü geleneksel meslekleri yeterli olmayınca özellikle şehirlerde yapabilecekleri yeni iş arayışlarına girmişlerdir. Yoksulluk sebebiyle ailelerini destek olmak isteyen Romanlar eğitim gerektirmeyen günübirlik işlerde sosyal güvenceleri olmadan çalışmaya devam etmişlerdir. Şartları sonradan iyileşen natırlık mesleği diploma ve sertifika gerektirmediği için özellikle kadınların tercih ettiği meslek grupları arasındadır. Natırlık mesleğini bütün zorluklarına rağmen sürdürmek istedikleri katılımcıların söylemlerinde yer almaktadır.

Hamamların güncel durumu ve natırlık mesleğinin yarınlarına yönelik görüşlerini 49 yaşındaki Natır4 şöyle ifade etmiştir:

“Görsellik olaraktan bütün hamamlar hemen hemen küçük hamamlardan bahsediyorum, mahalle arası hamamlardan onlar zaten yavaş yavaş kapatılmaya gidiyor müşterisi azalıyor, bakımsızlıktan, ilgisizlikten ne yapıyorlar bu sefer işletenler ya da mal sahipleri kapatmakta çare buluyorlar ya da devrediyorlar. Mahalle hamamları mesela onlarda düzeltebilir, turistik hamam gibi yapabilir. Hamamların koşullarının daha iyi olması için geçmişte”

Bunun için de Natır1 gözlem ve deneyimlerinden hareketle önerisi *“Bir reklamı çok çok iyi olmalı biz natırların. İki bu tarihi hamamların kapatılıp restoran kafe olmaması gerekiyor. Tarihimizi öldürüyorlar. Farkında değiller. Bizim tarihimiz yok oluyor. Naçizane fikrim.”* şeklindedir.

Osmanlı ve Türk kültürünün ortak mirası hamamların sürdürülebilirliğinin günümüz kuşağına da sevdirmesi gerektiğini düşünen Natır8 konuyla ilgili düşünce ve önerilerini şöyle dile getirmektedir:

“Gençlerimizin hamama alışkanlığı olması lazım. Hamam kültürünü anlaması lazım. Şu anda hamam kültürünün çoğunluğu yaşlılarda. Gençler hamam kültürünü bilmiyor. Spa sauna... gençler bunu biliyor yani. Aslında yaşlı olan kesim hamamı kesesini masajını hepsini biliyor. Bir natır demek sadece natır demek değil yaşlılarda. Yani yeri geliyor sen psikoloji doktoru oluyorsun. Hiç kimseye anlatamadığı konuyu geliyor seninle paylaşıyor. Çünkü sende kalacak biliyor. Eskileri söylüyorum. Hem psikolojik olarak temizlik yapıyorsun hem de vücut olarak temizlik yapıyorsun. Aslında çok önemli bir hizmeti var.”

Katılımcı natırlıkla ilgili bu inceliklerin yeni kuşaklara kazandırılması gerektiğini önemle vurgulamaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

İstanbul Romanları farklı zamanlarda ve kimi Anadolu'dan kimi Balkanlardan İstanbul'a göç ederek süreç içerisinde İstanbul'daki çok kültürlülüğün önemli bir unsuru haline gelmişlerdir. Kendilerine özgü yaşam tarzı ve geleneksel yaşantılarından kopmadan yaşamlarını farklı semtlerde devam ettiren Romanların kent yaşamında karşı karşıya kaldıkları sorunlar arasında istihdam problemi öne çıkmaktadır. Nitelikli iş gücü piyasasında rekabet edebilecek özelliklerden yoksun olmaları ve etnik kimlikleri bu durumu daha da zorlaştıran etkenler arasındadır. Bu zorluklar arasında, geleneksel olarak sürdürdükleri natırlık mesleği hem onlara kendi ifadeleriyle *“ekmek kapısı”* olan hem de Roman olmayanlarla etkileşime geçebilme alanı sağlamada olumlu yönde referans olan meslekler arasındadır.

Natırlık mesleğini icra ettikleri hamamlar hem yerel kültür hem de dünya kültürünün paha biçilmez eserleri olarak var ola gelmiş sembol yapılarıdır. Bu mekânları ekmek kapıları olarak niteleyen keseciler, tellaklar ve natırlar son zamanlarda mesleklerini yitirme veya sürdürememe gibi bazı sorunlarla karşı karşıyadır. Roman natırların bu sorunlarını etnografik bir yaklaşımla belirlemeyi amaçlayan bu çalışma aynı zamanda Roman kadın istihdamı bağlamında geleneksel mesleklerini icra ederken karşı karşıya kaldıkları riskleri araştırmıştır. Roman natırların mesleğin kalıcılığının sağlanması konusunda çözüm önerileri de araştırmanın odaklarından. Özellikle kent kültürü ve yaşantısıyla bütünleşmeye çalışan Roman kadınların sonraki kuşağın geleneksel mesleklere yaklaşımı konusundaki öngörülerini bütüncül olarak ele alınmıştır.

Natırlık mesleğini severek yaptıklarını ifade eden katılımcıların söylemleri derinlemesine analiz edildiğinde hamamların nemli ortamları ve sürekli suyla meşgul olmanın ileriki dönemlerde kronik sorunlara sebep olduğu anlaşılmaktadır.

Başta romatizmal hastalıklar olmak üzere el bileklerinde hasarlar ve iskelet sistemiyle ilgili hastalıklar sıkça rastlanan sorunlardır. Bütün bu sorunlara rağmen Roman natırlar mesleğin ekonomik bakımdan tatmin edici olması, sosyal güvencelerinin bulunması, geleneksel bir meslek grubu olması gibi etkenlerle uzun yıllar severek mesleklerini sürdürmüşlerdir. Ayrıca maaş dışında müşterilerin bahşişlerinin de yeterli olduğunu ifade etmişlerdir.

Araştırmanın en önemli sonuçlarından biri örgün eğitime devamın fazla revaçta olmadığı Roman toplumunda geleneksel yaşantılarına uygun olan ve zorlanmadıkları yöntemin usta-çırak eğitimi ile kazanılabilecek meslekler olduğu ve bu yöntemin yaygınlaştırılması halinde Roman kadınların istihdamında büyük ilerlemenin kaydedileceğidir. Bu bağlamda mesleğin uzun süreli bir eğitimi veya örgün eğitimi gerektirmemesi ve çoğunlukla natırlığın anne, nine, teyze gibi ailenin kadın büyüklerinden öğrenilmesinin mesleğe girişi kolaylaştırdığı ifade edilmiştir. Ayrıca katılımcılar natırlık mesleğinin su ile çalışılması ve bazı ritüellerle icra edilmesinin Roman kültürü ile uyumlu olmasını mesleği kolaylıkla benimseme nedenlerinden biri olarak belirtmişlerdir.

Roman natırlar severek icra ettikleri mesleklerini çocuklarına aktarma konusunda kararsız bir tutum içindedirler. Bazıları mesleğin geleceği konusunda endişeliyken bir kısmı da çocuklarının hizmet sektörü dışında daha rahat koşullara sahip mesleklere yönelmesini veya üniversite eğitimi alarak geleceğin mesleklerine yönelmesini istemektedir. Mesleği çocuklarına öğretmedeki isteksizliklerinde mesleğin geleceğinden emin olmayışları da belirleyici olmuştur. Natırların öne çıkan endişelerinden biri ise şimdilerde hamamların ticari gayelerle modern alışveriş merkezi, kafe gibi farklı konseptlere dönüşmesiyle birlikte hamamlarda yürütülen geleneksel tören ve ritüellerin azalarak yok olacağına dairdir.

Katılımcılar mesleklerinin ileriki dönemlerde yok olmaması ve kadim kültürün önemli bir parçası olan hamam geleneklerinin kaybolmaması için hamamların modernize edilerek sağlık ve kültür turizmine yeniden kazandırılması önerisinde bulunmaktadır. Bunun için geleneksel hamamların tanıtımının yapılması ve bu yapılarda gerçekleştirilen geleneksel tören ve ritüellerin uluslararası platformlarda, sosyal medyada güncel içerikleriyle öne çıkarılmasını arzu etmektedirler. Temizlik ve şifa merkezleri olarak tanımladıkları hamamların hak ettiği ilgiyi yeniden kazanması gerektiğini düşünmektedirler.

Hamamların ve hamam kültürünün modern kent yaşamının yaygınlaşmasıyla birlikte geçmişteki önemini ve işlevselliğini yitirmeye başladığı araştırmanın ulaşılan önemli sonuçları arasındadır. Katılımcıların söylemlerinde sıklıkla ifade ettiği gibi hamama gitme artık bir gereksinimden ziyade geleneksel ritüellerin birey ve toplum yaşantısına kattığı eğlenme, keyif alma, farklı hazları duyumsama

isteğiyle uyumluluk gösterdiğiidir. Özellikle sağlık ve kültür turizmine eğilimli kişilerin tercihlerini etkileyebilen hamamlar ve hamamlarda sunulan hizmetler bu yönüyle hala cazibesini korumaktadır. Hamamların mevcut potansiyelin hem yerel hem de küresel hareketliliği etkiler nitelikte olması hamamların değişen koşul ve taleplere göre yenilenmesini gerektirmektedir.

Günümüze kadar gelebilmeyi başaran hamamların yapılış amacına uygun olarak restore edilip yeniden sosyal yaşamın bir parçası haline getirilmesi planlı bir çalışma ve sürdürülebilir politikalar gerektirmektedir. Yaşayan kültürel mirasın önemli bir ögesi olan bu yapıların başka konseptlere dönüştürülmesi, hamamlarla birlikte bazı mesleklerin, hamam geleneklerinin, hamamda kullanılan eşyalara ait sanatsal, edebi ve ekonomik değerlerin de önemini yitirmesine yol açacaktır. Konuyla ilgili kaygılarını dile getiren katılımcılar özellikle Roman kadınlarının istihdamı ve geleneksel kadın mesleği olan natırlığın yok olma riskini sıkça vurgulamışlardır.

Hamamların tüm boyutlarıyla tarihsel işlevlerine dönmesini önermek gerçekçi olmasa da sağlık ve kültür turizmi için elverişli alanlara dönüşmesi ve sosyo-kültürel etkinlik mekânı olarak varlıklarını sürdürebilmelerini sağlayacak projelerin geliştirilmesi mümkündür. Bu bağlamda hamamlarda toplu etkinliklerin düzenlenmesi, tanıtımların artırılması hem Anadolu kültüründe hem de Roman kültüründe yer alan hamam ritüellerinin sergilenmesi ve sürdürülmesi, hamamlarda kullanılan peştamal, takunyalar, fesler, varaklı su tasları, özel sabunlar gibi geleneksel malzemelerin üretilip satışa sunulması, hamam kültürünü ve Roman natırların mesleğini korumanın yolları arasında sayılabilir.

Katılımcılardan bazılarının sözlü tarih yoluyla natırlık mesleğini Osmanlıdan itibaren Roman kadınların bir mesleği olduğunu ifade etmeleri, bilhassa sarayda Roman kadınların natırlık yaptığını belirtmeleri literatürde rastlanmayan bir veridir. Bu söylemin gerçekliğinin bulunup bulunmadığını belirlemek ise tarih araştırmalarına önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Albayrak, G. C. (2021). Osmanlı'da kadın işletmeciler: 18. yüzyılda İstanbul'un kadın hamamcıları. *Cihannüma: Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 55-100.
- Altınöz, İ. (2013). *Osmanlı toplumunda Çingeneler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Bozok, D. (2005). Türk hamamı ve geleneklerinin turizmde uygulanışı. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(13), 62-86.

- Cihan, A. (2012). XIX. yüzyılda İstanbul ve Üsküdar Çingenelerinde meslek. S. F. Güncüoğlu (Ed.), *Üsküdar Sempozyumu VII 2-4 Kasım 2012 Bildiriler Cilt I*, (s. 267-283) içinde. İstanbul: Üsküdar Belediyesi.
- Çelik, K. ve Tar, Y. Y. (2016). Samsun’da evlere temizliğe giden Roman kadınlar: enformel sektörde çalışmanın yükü nelerden hafif?. *Çalışma ve Toplum*, 1(48), 59-86.
- Dingeç, E. (2004). *Rumeli’de geri hizmet teşkilatı içinde Çingeneler XVI. yüzyıl*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dingeç, E. (2009). XVI. yüzyılda Osmanlı ordusunda Çingeneler. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(20), 33-46.
- Dirimeşe, E. (2022). Avrupa Birliği toplumsal cinsiyet politikaları ve Türkiye’de Roman kadınların durumu: Zonguldak örneği. *Trakya Üniversitesi Roman Dili ve Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 3(1), 1-19.
- Ergin, N. (2011). Bathing business in Istanbul: a case study of the Çemberlitaş hamamı in the seventeenth and eighteenth centuries. Nina Ergin (ed.) *Bathing culture of anatolian civilizations: architecture, history, and imagination* (s. 142-168) içinde. Peeters, Leuven-Paris-Walpole, MA.
- Ertuğrul, A. (2009). Hamam yapıları ve literatürü. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Sayı 13, 241-266.
- Erünsal, İ. E. (2021). *Yirmi iki mürekkep damlası: Osmanlı sosyal ve kültür tarihi üzerine sohbetler*. (Söyleşi: Halil Solak), İstanbul: Timaş Yayınları.
- Eyice, S. (1997). “Hamam”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 15, s. 420-430, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Genç, Y., Aynacı, C., Doğan, H., ve Kulaoğlu, S. (2020). Romanların sosyal dışlanmaya karşı direnişi. *Journal of Academic Social Science Studies*, 13(81).
- Koptekin, D. (2017). *Biz Romanlar siz Gacolar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kütükoğlu, M. (1983). *Osmanlılarda narh müessesesi ve 1640 tarihli narh defteri*. İstanbul: Enderun Kitapevi.
- Marushiakova, E. ve POPOV, V. (2006). *Osmanlı İmparatorluğu’nda Çingeneler*. İstanbul: Homer Kitabevi.
- Mezarcıoğlu, A. (2010). *Çingenelerin kitabı*. İstanbul: Cinius Yayınları.
- Özkan, A. R. (2000). *Türkiye Çingeneleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Özmen, N. (2015). *Edirne Romanlarında geçiş ritüelleri ve din*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Sami, K. (2017). Halk kültürü bağlamında hamam (lar)ın toplumsal ve mekânsal dönüşümleri, Diyarbakır Tarihi “Suriçi” örneği. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(64-Ek Sayı), 1531-1546.

Şanlıer, S. (2013). *Hukuki düzenlemeler ışığında Osmanlı Çingeneleri*. İstanbul: Ofis Yayın Matbaacılık.

Etik: Bu makale, araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır.

Etik Kurul Onayı: Araştırma için İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Komisyonun 24.4.2024 tarih ve 2024/4 nolu kararıyla etik kurul izni alınmıştır.

Çıkar Çatışması ve Finansal Katkı Beyanı: Çalışmamın tarafsızlığı ile ilgili bilinmesi gereken bir mali katkı veya diğer çıkar çatışma ihtimali (potansiyeli) ve ilişki alanı yoktur.